

بررسی سطوح سرمایه مکانی در فرم شهر بر پایه تئوری چیدمان فضایی

نمونه موردی: شهر مشهد

شهاب عباس زاده^۱، حمید گوهری^۲

shahab.arch@gmail.com

hamid.gohari20@gmail.com

چکیده

در حال حاضر یکی از مسائل اساسی در بررسی شکل شهر عدم توجه به دیدگاه های تحلیلی و کیفی در این زمینه می باشد. فرم شهر به سبب پیچیدگی ها و لایه های گوناگونی که دارد نیازمند دیدگاه های تحلیلی جهت سنجش سطوح مختلف سرمایه مکانی می باشد.

در این راستا، مقاله حاضر با استفاده از تحلیل و آنالیز ادبیات موضوع گسترده^۳ در قالب یک مقاله انتقادی - مبانی نظری^۴ در نهایت به ارائه شاکله مبانی نظری تحقیق^۵ پرداخته است. با عنایت به این مهم که تحقیق مورد نظر ترکیبی می باشد، در ادامه با استفاده از نرم افزار های تحلیلی (GIS) و (Syntax Space) به بررسی و تحلیل نمونه مطالعاتی در جهت تایید اعتبار^۶ آن اقدام می شد..

نتایج حاصل از این پژوهش نشان می دهد که حوزه های مختلف شهر دارای ارزشهای متفاوتی به لحاظ اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نمادین می باشند که با تاثیر پذیری از فرایند طراحی شهری در ساختار شهر به تولید درجات متفاوتی از سرمایه مکانی در آن می شود و شناخت ارزش های کاربردی، برتری مکانی را به صورت چندگانه در زمینه های اجتماعی، محیطی و فرهنگی مشخص کند.

واژگان کلیدی: فضای شهری، دسترسی، تنوع، حیات شهری، چیدمان فضایی، سرمایه مکانی

^۱ استادیار و مدیر گروه معماری دانشگاه تربیت معلم سبزوار

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد، طراحی شهری، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی

^۳ Rigorous Literature Review

^۴ Position Paper

^۵ Theoretical Framework

^۶ Validity

۱. مقدمه

فرم شهر در برگیرنده عناصر و لایه های مختلفی است که برآیند آن ها نحوه رشد و تکامل شهر را مشخص می سازند. نظریات گوناگونی در رابطه با اشکال فرم شهر بهینه و جنبه های گوناگون آن مطرح شده اند که تمامی آن ها با دیدگاهی تجویزی و بعضا تحلیلی به بیان باید ها و نبایدها در این زمینه پرداخته اند. این دیدگاه منجر به بروز کاستی ها و کمبودهایی در رابطه با عملکردها و کارکرد های آتی در فرم شهر شده است و به طور مشهودی بر حیات اجتماعی شهر تاثیر گذارده است. ساختار فضایی شهر نظم و رابطه بین عناصر کالبدی و عملکردی را در آن نمایش می دهد. برآیند این روابط در فضای شهری در فرم شهر به عنوان زمینه ساز و محرک حیات اجتماعی شهر در کنار پرداختن به قابلیت دسترسی و وجود تنوع، نمود پیدا می کند.

در سال های اخیر روش ها و مدل هایی به منظور پوشش این جنبه از تئوریهای فرم شهر مطرح شده است که تئوری فرم شهر به عنوان تنوعی قابل دستیابی یکی از کاربردی ترین آنها می باشد در این رابطه هدف اصلی این پژوهش معرفی و بررسی کاربردی مفاهیم مطرح شده در تئوری فرم شهر به عنوان تنوعی قابل دستیابی به منظور تعیین سطوح مختلف سرمایه مکانی در شهر می باشد (Marcus, ۲۰۱۰).

در این پژوهش با بررسی فرم شهر در ابعاد اجتماعی - مکانی آن به تشریح حیات اجتماعی موجود در آن با تاکید بر دو عامل دسترسی و تنوع می پردازیم با تاکید بر حیات اجتماعی موجود در فرم شهر به بیان سرمایه های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و نمادین شکل گرفته در نظام اجتماعی - مکانی فرم شهر و تولید سرمایه مکانی در آن می پردازیم. در ادامه سرمایه مکانی را در چارچوب مفاهیم تئوری چیدمان فضایی به منظور درک سطوح مختلف آن در ساختار فرم فضایی شهر بررسی خواهیم کرد. سرمایه مکانی ای که با استفاده از تئوری چیدمان فضایی در این پژوهش اندازه گیری می شود فرایندی را ایجاد می کند که طی آن امکان درک بهتر و مفید تر حیات اجتماعی فرم شهر فراهم خواهد شد. به منظور تدقیق مفاهیم مطرح شده به تحلیل و دسته بندی سطوح سرمایه مکانی در کلانشهر مشهد و بیان مصداق های موجود در این رابطه می پردازیم.

۲. شکل شهر و حیات اجتماعی

وظیفه اصلی طراحی شهری تعیین شکل مطلوب برای شهر است. اهمیت این مطلب به خاطر نقشی است که شکل شهر می تواند در تحقق اهداف یک شهر داشته باشد، اهدافی که طیف وسیعی از نیازهای زیستی ساکنین را در بر دارد و هر چه دستیابی به آن بهتر صورت گیرد، شکل شهر مطلوب تر و قابل زیست تر خواهد بود. (بحرینی، ۱۳۸۶) به عبارت دیگر امکان شکل گیری حیات اجتماعی در آن تسهیل خواهد شد.

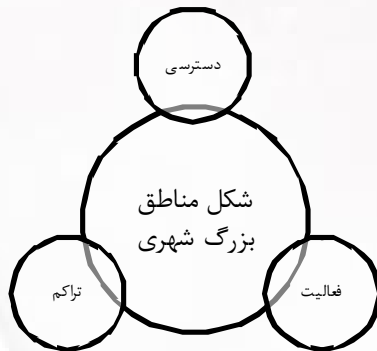
نظریات گوناگونی در مورد شکل شهر و ارزیابی آن مطرح شده است به عنوان مثال لینچ در یک تئوری هنجاری هفت معیار سرزندگی، معنی، تناسب، دسترسی، کنترل، کارایی و عدالت را بدین منظور مطرح می‌کند که رعایت معیارهای فوق در شکل شهر، امکان وجود شکل خوب شهر را ممکن می‌کند (۹۸-۷۳: Lynch ۱۹۸۱). معیارهای هنجاری لینچ کاملاً در رابطه با عملکردها، مفاهیم و ارزش‌ها، رفتارها، ادراکات یک جامعه می‌باشد، یعنی شکل شهر در قبال مفهوم جامعه شهری سنجیده می‌شود. ارتباطی که منجر به شناخت حیات اجتماعی شهر نیز خواهد شد. بنابراین بررسی مفهوم شکل یا فرم شهر به منظور ارزیابی حیات اجتماعی آن ضرورت می‌یابد که در ادامه به بیان مفاهیم اصلی آن در حیطه طراحی شهری می‌پردازیم.

۱-۲- فرم شهر

فرم جنبه قابل احساس یک پدیده است. فرم شاخص‌های کالبدی ندارد. فرم یا صورت، کیفیتی است وحدت یافته از شاخص‌های کالبدی و غیر (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۹۶) فرم شهر را باید ثمره طراحی شهری دانست که می‌تواند تحت عنوان شهر و رفتار بررسی شود. (زرین مهر، ۱۳۸۴) فرم شهر در دیدگاهی انتزاعی می‌تواند از طریق تحلیلی دو بعدی نقش و زمینه به وسیله فضاهای باز و بسته درک کرد (Trancik, ۱۹۸۶)

فرم یا شکل شهر تبلور فضایی و شکلی حیات مدنی، اجتماعی شهر و فعالیت‌های جوامع شهری در مکان و زمان بوده که در ترکیبی از ذهنیت و عینیت ماهیتی ترکیبی و فرا دو بعدی یافته است و حاصل تعامل ۳ عامل محیط طبیعی، محیط مصنوع و انسان و فعالیت‌هایش است. شکل شهر با عملکردهای شهر در ارتباطی متقابل و تنگاتنگ قرارداد و خصلت ایستا بودن همراه با خصلت پویایی قابلیت رشد و تغییر شکل و امکان گسترش را که از ویژگی‌های اساسی دگرگونی شکل شهر است، را توأم دار است. شکل شهر که رکن اساسی طراحی شهری به حساب می‌آید در حقیقت ظرفی است که امکان می‌دهد فعالیت‌های شهری در آن به وقوع بپیوندد. از منظر برخی جغرافی دانان، شکل شهر فقط مورفولوژی شهر است. به این معنی که شکل شهر دربرگیرنده بافت فیزیکی، عملکردهای اداری و صنعتی و مجموع ساختمان‌هایی است که معرف فضائی پدیده‌های شهری هستند. (حبیب، ۱۳۸۵) دانش شکل شهر در جستجوی طرق و وسایلی است که به وسیله آن‌ها بتوان جنبه‌های گوناگون هدف‌های یک شهر یا ناحیه خاصی را بررسی و تجزیه و تحلیل کرد عملکردهای شکل شهر ممکن است ملهیت‌های متفاوتی داشته باشند (حبیب، ۱۳۸۵) بر این اساس روش‌های متفاوتی به منظور بررسی و خوانش فرم یا شکل شهر وجود دارد. فرم شهر را می‌توان از دیدگاه مکان‌های مرکزی، بافت شهر، شبکه ارتباطی و... بررسی و تحلیل کرد به گونه‌ای که هیچ یک از این دیدگاه‌ها نسبت به یکدیگر ارجحیت و برتری ندارند. همچنین به منظور بررسی شکل شهر در مناطق بزرگ شهری می‌توان از سه عامل عمده تراکم، دسترسی و فعالیت‌های جذاب بهره جست. (بحرینی، ۱۳۸۶).

شکل ۲ - عوامل ارزیابی شکل مناطق بزرگ شهری [۱]

شکل ۱ - تقسیم بندی انواع شکل شهری

فیلیپ پنزه در کتاب تحلیل فرم شهر، این خوانش را در همپیوندی با بافت شهری قرار می‌دهد و از خوانش به رمز گسائی کالبدی تعبیر می‌کند. از آنجا که او به دنبال روش و تکنیکی برای خوانش شکل شهر است، آن را به سه لایه بناها، شبکه راه‌ها و کاربری‌های تقسیم می‌کند و در مراحل بعد آن را با بستر طبیعی شهر مرتبط می‌کند (لطفی، ۱۳۸۴: ۱۸). در واقع وی ماهیت فرم شهر را متأثر از نحو روابط فضایی موجود میان عناصر کالبدی و طبیعی بافت شهر می‌داند.

دیدگاه دیگری که در مورد فرم شهر مطرح شده است، با پیش کشیدن بحث تنوع و دسترسی در شهر، فرم شهر را به عنوان تنوعی قابل دستیابی^۷ مطرح می‌کند. در این دیدگاه تنوع قابل دستیابی در فرم شهر زمینه ساز حیات جامعه شهری خواهد شد. تاکید این نظریه بر رد دیدگاه‌های جغرافیایی در رابطه با فرم شهر مانند تراکم به عنوان مفاهیمی انتزاعی و گمراه کننده می‌باشد و با تاکید بر دو متغیر دسترسی و تنوع در رابطه با حیات شهری، به تحلیل فرم شهر با تکیه بر روش چیدمان فضایی^۸ می‌پردازد. بر این اساس حیات اجتماعی شهر توسط دسترسی و تنوع بالا به دست می‌آید یعنی ما در شهری زندگی می‌کنیم که در طیف متنوعی از فضاهای عمومی قابل دستیابی و فعالیت‌های گوناگونی قرار دارند. (Marcus, ۲۰۱۰) بررسی فرم شهر به وسیله فضاهای عمومی در شهر می‌تواند روشی منطقی و مناسب باشد زیرا فضاهای عمومی به نوعی نماینگر بعد کالبدی شهر می‌باشد که عموم مردم می‌توانند به آن دسترسی فیزیکی و بصری داشته باشند. بنابراین امکان تحلیل بعد اجتماعی فضای شهری نیز در این میان ممکن می‌شود. و آنچه در این پژوهش مدنظر می‌باشد تحلیل فرم شهر بر اساس بحث تنوع و دسترسی در شهر به منظور بررسی سطح حیات اجتماعی شکل گرفته در آن می‌باشد.

^۷ urban form as accessible diversity
^۸ Space syntax

۴-۲- حیات اجتماعی شهر | بعد اجتماعی - مکانی

ساختار فضایی شهر نظم و رابطه بین عناصر کالبدی و عملکردی را در مناطق شهری نشان می‌دهد. این ساختار از برآیند نیروهای موثر طی زمان در فضا شکل می‌گیرد. گاه این ساختار ساده و منظم بوده و به خوبی قابل شناسایی است و گاهی دارای پیچیدگی بوده و به راحتی قابل تشخیص نمی‌باشد. توجه به فضاهای شهری در فرم فضایی شهر به عنوان زمینه ساز و محرک حیات اجتماعی شهر در کنار پرداختن به قابلیت دسترسی و وجود تنوع در این فضاها، امکان تفسیر بعد اجتماعی - مکانی^۹ فرم شهر را امکان پذیر خواهد کرد از این جهت بعد اجتماعی فرم شهر را به صورت زیر می‌توان بیان نمود.

بعد اجتماعی شکل شهر، با آرایش فضا ساختی و ارتباطات متقابل ویژگی‌های انسان‌هایی که آن را می‌سازند، از آن استفاده و بافت شهری را دارای ارزش می‌کنند، سر و کار دارد. در این جا مطالعه شکل شهر به شیوه ای برمی گردد که شهرنشینان، فردی یا گروهی، در فضا با یکدیگر ارتباط پیدا می‌کنند. ابعاد اجتماعی و فیزیکی شکل شهر، رابطه پویا با یکدیگر دارند. بافت فیزیکی با روندهای متفاوت اجتماعی تولید شده، مشخص می‌گردد. در عین حال وقتی فرم فضای شهری ساخته شد، می‌تواند بر روش رویدادن دوباره این روندها تأثیر گذار باشد (مدنی پور، ۱۳۸۴: ۴۶-۴۷) به واقع بنا به گفته کولکهن فضای شهری را می‌توان تداعی گر فضایی نهاد های اجتماعی در شهر دانست. به عبارتی فضای شهری را باید در بستری اجتماعی مکانی نگاه کنیم، یعنی فضای فیزیکی با معانی اجتماعی و روانشناختی اش، که در یک فرآیند اجتماعی مکانی در زمینه و بستری خاص شکل گرفته باشد (مدنی پور، ۱۳۷۹: ۳۳۰). به این ترتیب می‌توان گفت فضای شهری به صورت عینی، اجتماعی و ذهنی عرصه ای است جهت بروز، رفتارهای اجتماعی، مشارکت شهروندان، بروز اعتماد متقابل، هنجارها و ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی، دستیابی به اطلاعات، رفع کاستی‌ها و نیازهای مادی و روانی و... در شهر و بنا به گفته طیبیان بستر شکل گیری حیات مننی جامعه می‌باشد.

فضا و جامعه آشکارا بهم مربوط اند و تصور فضا بدون محتوی اجتماعی، و همچنین درک و تصور جامعه بدون اجزای فضایی، کاری بس مشکل است. این ارتباط به بهترین وجه به صورت یک فرآیند ممتد دو طرفه تصور می‌شود. مردم و جوامع فضاها را از همان زمان که به روش‌های مختلف تحت تأثیر قرار می‌گیرند، خلق و اصلاح می‌کنند. بنا به گفته دیرویدچ روابط اجتماعی از طریق فضا برقرار می‌شود. از این رو بوسیله شکل دادن به محیط مصنوع، می‌توان بر الگوهای فعالیت انسانی و زندگی اجتماعی تأثیر گذاشت. در این رابطه مدنی پور توجه به فضاهای شهری، به عنوان محرکی برای توسعه اجتماعی و اقتصادی، غیر از هسته های توسعه یافته را مهم می‌داند و معتقد است فضای شهری چیزی بیش از مرکز شهر بوده و شامل حومه‌های شهر نیز می‌شود، جایی که شمار زیادی از شهروندان زندگی می‌کنند. با به بلوغ رسیدن این مناطق از حومه شهر و شکل گرفتن هسته های جدید خدمات و اشتغال در مناطق حاشیه ای

^۹ Socio-spatial

شهر، هر کاری در شهر، که توجهی به حومه ها نداشته باشد، درصد قابل ملاحظه ای از فضاهای شهری را ندیده رها کرده است (مدنی پور، ۱۳۸۰: ۱۵۶).

بر این اساس می توان گفت که فضای شهری شکل گرفته در بستر فرم شهر تحت تاثیر عواملی قرار می گیرند که امکان شکل گیری حیات شهری را در آن ها تقویت و یا تضعیف می کند، این عوامل می توانند در طیفی وسیع و گسترده از عوامل کالبدی، عملکردی، اقتصادی و... بیان شوند که بررسی و استنتاج از هر یک از این عوامل انرژی و زمان بسیاری را می طلبد. در اینجا می توان از نظریه فرم شهر به عنوان تنوعی قابل دستیابی بهره جست. همانطور که در بخش قبل گفته شد این نظریه بر پایه دسترسی و تنوع به تحلیل فرم شهر می پردازد که در زیر به تعریف دو عامل فوق در ارتباط با حیات اجتماعی فرم شهر می پردازیم.

۳-۱- دسترسی

دسترسی را می توان مهم ترین عنصر و خصوصیت و اساسی ترین عملکرد شکل شهر معرفی کرد. محل اتصال و ارتباط فضاها و فعالیت های شهری به یکدیگر است. دسترسی در قالب های مختلفی بیان می شود: دسترسی به افراد، دسترسی به فعالیت ها، دسترسی به کالاها و منابع، دسترسی به اماکن و اطلاعات که به استثنای مورد آخر، بقیه دسترسی ها فیزیکی بوده و وقوع آن ها نیازمند شبکه خاصی است. این شبکه در بستر فرم شهر می تواند در برگرفته فضاهای باز عمومی باشد. دسترسی فیزیکی افراد به امکانات شهری نظیر اشتغال، خدمات و مراکز تفریحی عوامل موثری در بهبود کیفیت محیط زندگی می باشند و آن را قابل اندازه گیری خواهند کرد (Ekenique, ۱۹۷۲) و فقط فضاهایی می توانند به مردم قدرت انتخاب بدهند که برایشان قابل دسترسی باشد. (بتلی و همکاران، ۱۳۸۲: ۱۵). بر این اساس فراهم کردن امکان «دسترسی» شهروندان به وسیله فضاهای عمومی را می توان یکی از شروط اصلی شکل گیری حیات اجتماعی شهر دانست (شکل ...).

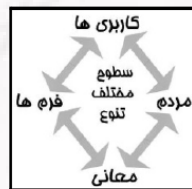
شکل ۳- تقسیم بندی انواع شکل شهری

۳-۳-۳-۳ نتایج:

مکان‌های قابل دسترسی و نفوذ پذیر فقط زمانی ارزشمند تلقی می‌گردند که بتوانند تنوعی از تجربیات را عرضه دارند. به این کیفیت «گوناگونی» (تنوع) گفته می‌شود. گوناگونی (تنوع) تجربه فضا دلالت بر ویژگی‌های محیطی مکان‌هایی می‌کند که واجد فرم‌ها، استفاده‌ها و معانی گوناگون باشند مکانی که دارای گوناگونی کاربری باشد در برگیرنده گونه‌های متنوع ساختمانی با فرم‌های متنوع می‌گردد (شکل ۴).

کاربری‌های جاذب با تامین و تولید جریان‌های حرکت پیاده که کاربری‌های غیر جاذب برای ادامه حیات خود بدان نیاز دارند، این حوزه از کاربری‌ها را پشتیبانی می‌کنند. مکانی که دارای حق انتخاب و تنوع برای افراد باشد، متنوع نامیده می‌شود. یک چنین مکانی انسان‌های مختلفی را در اوقات گوناگون با منظورهای متنوع به خود جذب می‌کند. از آنجا که گوناگونی فعالیت‌ها، فرم‌ها و مردمن موجب فهم و تصویر ذهنی مرکب غنی می‌گردد. کاربرن مختلف با شیوه‌های گوناگونی به تفسیر و فهم مکان می‌پردازند. این امر معانی متنوعی را عرضه می‌دارد. بنابراین «گوناگونی کاربری» نکته کلیدی اصل گوناگون به مثابه یک کل می‌باشد. هدف از گوناگونی این است که میزان حق انتخاب را افزایش دهد. اما قدرت انتخاب خود به میزان تحرک بستگی پیدا می‌کند. کسانی که از تحرک بالایی برخوردار باشند قادر خواهند بود از مزایای تنوع فعالیت‌ها بهره‌مند شوند. (بتلی و همکاران، ۵۹-۶۲: ۱۳۸۲)

شکل ۴ - تقسیم بندی انواع شکل شهری [۲]

در ادامه به بررسی سرمایه مکانی موجود در فرم شهر و تحلیل آن به وسیله تنوع و دسترسی با تکیه بر روش چپمان فضایی می‌پردازیم.

۳- بررسی و تحلیل سطح سرمایه مکانی در فرم شهر

۳-۱- سرمایه مکانی

فرم شهر مستقیماً به تجارب بشر در حیطه شهرسازی به صورت سازمان یافته یا ارگانیک مربوط می‌شود. در این راستا پی بردن به ماهیت و منطق فرم شهر بیشتر از آنکه نیازمند طیفی جدید از تعاریف تخیلی و آرمانگرایانه تا تعاریف اصولی و بخشی نگر باشد، نیازمند یک تئوری تحلیلی و منطقی است تا بتواند فرم شهر را در رابطه با زندگی و حیات جاری در شهر را در چارچوبی از تعاریف صورت گرفته بررسی کند. فضاهای عمومی موجود در فرم شهر بستری از ارزش‌های اجتماعی، فرهنگی، دینی و آیینی و اقتصادی را در خود جای داده است و هنگام ارتباط یافتن انسان با این فضاها سطوح مختلفی از حیات اجتماعی شکل می‌یابند. به عبارتی بسته به درجه وجود حیات مدنی در شهر و فضاهای شهری امکان شکل گیری ارزش‌ها و روابط اجتماعی و در نهایت سرمایه مکانی به وجود خواهد آمد. آنچه به عنوان سرمایه فضایی در شهر مطرح است را به صورت زیر می‌توان بیان کرد.

شهر پایدار شهری است که امکان زیستن متناسب و هماهنگ شهروندان را بر اساس حقوق متقابل و تعریف شده جمعه مدنی فراهم می‌کند در چنین شهری است که آنچه به زعم صاحب نظران سرمایه نامیده می‌شود، میسر می‌گردد (پورجعفر، ۱۳۸۸: ۱۵). سرمایه در معنای عام آن ثروتی است مولد یا منبعی است که شخصی جهت ایجاد درآمد به کار می‌برد. بورديو برداشتی وسیع‌تر از سرمایه ارائه می‌دهد، به طوری که وی تصریح می‌کند سرمایه هر منبعی است که در عرصه خاصی اثر بگذارد و به فرد امکان دهد سود خاصی را از طریق مشارکت و رقابت بر سر آن به دست آورد (stone, ۲۰۰۱). بنابراین می‌توان گفت که دریافت بورديو از سرمایه وسیع‌تر از معنای پولی سرمایه در اقتصاد است. سرمایه یک منبع علم است که می‌تواند شکل پولی و غیر پولی و همچنین ملموس و غیر ملموس به خود گیرد. سرمایه فرهنگی، سرمایه اقتصادی، سرمایه دینی، سرمایه اجتماعی و انواع مختلف سرمایه به شمار می‌روند. بورديو جایگاه فرد، گروه یا نهاد را در یک فضای اجتماعی وابسته به میزان برخورداری از سرمایه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نمادین و تغییر در حجم و ترکیب این چهار نوع سرمایه در طول زمان می‌داند. بر اساس آنچه در مورد ارتباطات، شبکه‌های اجتماعی، رویدادها، اتفاقات و فعالیت‌ها در فضای شهری به عنوان بستر شکل‌گیری حیات مدنی گفته شد امکان وجود و شکل‌گیری سرمایه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و نمادین در آن به وجود خواهد آمد. شکل‌گیری هر یک از انواع سرمایه بر اساس تفسیر بورديو را می‌توان متاثر از مولفه‌های جاری در فضای شهری یعنی فرم، عملکرد و معنی مشاهده کرد.

به عنوان مثال سرمایه اجتماعی به عنوان یکی از انواع سرمایه شهری مجموعه‌ای از منابع واقعی یا بالقوه‌ای است که در نتیجه شبکه‌های اجتماعی در بستر روابط نهادی شده به وجود می‌آید که می‌تواند امکان بهبود زندگی شهری و افزایش رضایت‌مندی شهروندان را به همراه داشته باشد. در این میان فضاهای شهری به مثابه نمود فیزیکی،

عملکردی و تجسم نمادین آن چه قلمداد می‌شوند که شهر را به دیده می‌آورد و یا قابل رویت می‌کند.^{۱۱} در بستر چنین فضاهایی است که شهر پویایی و شادابی خود را جلوه می‌دهد و از بازخورد مناسبت‌های اجتماعی کاربران شهر می‌توان انتظار باز تولید سرمایه اجتماعی را داشت. در واقع فضاهای شهری ضمن امکان دهی به روابط بین شهروندان به وسیله کیفیت‌های ایجاب شده توسط مولفه های خود به روند تولید سرمایه اجتماعی در فرایند توسعه حیات جمعی شهر یاری می‌رسانند (پورجعفر، ۱۳۸۸: ۷). همچنین می‌توان به نقش پروژه های شهرسازی در تبدیل زمین معمولی به سرمایه اقتصادی به واسطه پرداختن به عملکردها و روابط اجتماعی در این پروژه ها به وسیله مولفه های تشکیل دهنده فضای شهری که به وسیله اقتصاددانی به نام هرناندو دستو^{۱۲} مطرح شد نام برد. (De soto, ۲۰۰۰)

بر این اساس می‌توان گفت که با کنار هم قرار گرفتن سرمایه های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و نمادین در سطح شهر در یک نظام اجتماعی - مکانی^{۱۳} که حیات شهری در آن جریان دارد یعنی ساختاری از فضاهای شهری شهری، منجر به تولید نوعی از سرمایه به عنوان سرمایه مکانی می‌شود. این نوع از سرمایه حاصل فرایند طراحی شهری در ساختار شهر است که بر زندگی شهر تاثیر می‌گذارد یعنی آن را حمایت می‌کند، نظم می‌بخشد و سبب دگرگونی و تحول آن می‌شود. (Marcus, ۲۰۱۰)

با شناختی که از سرمایه مکانی در ساختار فرم شهر حاصل شد زمینه تحلیل آن را در شهر می‌توانیم بر پایه تئوری تحلیلی فرم شهر^{۱۴} توسط روش چیدمان فضایی و با استفاده از دو عامل دسترسی و تنوع به صورت زیر فراهم کنیم.

۳-۴- تحلیل سرمایه مکانی بر پایه دسترسی و تنوع

نظریه ها و تئوری های بنیادینی که در ارتباط با شهرسازی معاصر تعریف شده و کاربرست یافته اند ذاتا اصولگرا و محافظه کار هستند و به ما می‌گویند که شهرها باید چگونه شکل بگیرند، چگونه باشند، چگونه بمانند و چگونه خواهند شد^{۱۵} و قصد ارائه تحلیلی منطقی در رابطه با چگونگی عملکرد شهرها به خصوص در ابعاد اجتماعی آن ندارند و صرفا با دیدگاهی تجویزی در پی رسیدن به عملکردی مطلوب از طریق طراحی مهندسی شده و اصولی می‌باشند. دیدگاهی که منجر به بروز کاستی‌ها و کمبودهایی در شکل گیری حیات

^{۱۱} برای مطالعه بیشتر می‌توانید رجوع کنید به :

Source: Stephen Alridge, David Halpaepmer, Social capital a discussion

Source: Social Capital a feovñNewwioofn thael Slittaetriasttuierse, Soctco ïable Arn analysis and Reporting Division

hemandode soto^{۱۲}
socio-spatial

analytical theory of urban fo rm^{۱۴}

^{۱۵} به مانند آن چه در درتئوری نوشهرسازی (New Urbanism) و اصول رشد هوشمند (smart growth) ارائه می‌شود.

اجتماعی در فرم شهر، به دلیل عدم پیش بینی صحیح در استفاده از فضاهای شهری و کاهش سطح سرمایه مکانی در آن ها شد.

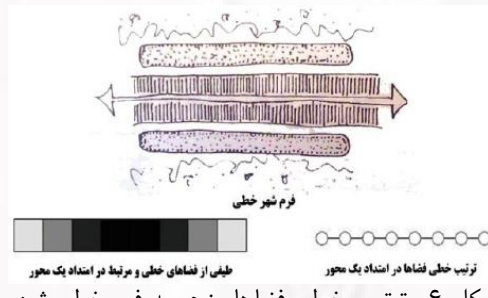
این جنبه از تئوری های شهرسازی به صورت عمیق توسط بیل هیلیر^{۱۶} در تئوری «چپیدمان فضای»^{۱۷} تشریح شده است. به عقیده وی ما به راحتی و با قدرت هایی که در اختیار داریم از پروژه های طراحی شهری و ایجاد آن ها حمایت می کنیم اما از کاربرد عملی آن ها در آینده و پیش بینی های مربوط به آن چنین طرفداری نمی کنیم و با کمی جستجو درمی یابیم بسیاری از پروژه های طراحی و برنامه ریزی شهری در قرن معاصر موفق به عمل به وعده ها در رسیدن به اهداف استراتژیک خود نشده اند. براین اساس آن چه واقعا مورد نیاز می باشد یک تئوری شهرسازی اصول گرای جدید در رابطه با شهرسازی نیست. بلکه ما نیاز به رشد و دور شدن از تخیل و رویا داریم. واقع ما نیازمند تئوری تحلیل گری هستیم که بتواند با فهم رابطه میان «فم شهر» و «حالت اجتماعی شهر»، تاثیرات پروژه های طراحی شهری را ایش بینی نماید و این قابلیت را داشته باشد که «سح سرمایه مکانی» شکل گرفته در فرم شهر را بسنجد. در بررسی فرم، روابط فضایی بسیار با اهمیت است. فرم شهر از مجموعه از روابط فضایی تشکیل شده است و در این بین فضا به عنوان زبان مشترک در شهر مطرح است (عباس زادگان، ۱۳۸۶: ۲۶). بر این اساس و با توجه به آنچه در مورد فرم و حیات شهری در بخش های گذشته گفته شد، تحلیل فرم شهر با تکیه بر روابط فضاهای باز عمومی به دلیل ایجاد امکان بررسی و تحلیل حیات اجتماعی شهر روشی منطقی و منسب می باشد. در این بین برای فهم بهتر رابطه بین فرم های فضایی و فرآیندهای اجتماعی روش های «تحلیل فضایی» متنوعی ابداع شده و توسعه پیدا کرده اند. در این بین هیچ روشی نتوانسته مانند روش چیدمان فضایی به طور جامع و کامل به تحلیل این روابط پردازد. روش چیدمان فضا توسط بیل هیلیر و جولیان هنسن ابداع شد. این تئوری برای تحلیل ساختار فضایی و نظم درونی یک سیستم شهری بر پایه رفتار و روابط اجتماعی در یک رویکرد تحلیلی به کار برده می شود. در این روش رابطه چیدمانی کلیه فضاها با یکدیگر مورد تجزیه و تحلیل قرار می گیرد و ویژگیهای فضاها به صورت پارامترهای ریاضی و گرافیکی ارائه می شود (عباس زادگان؛ ۱۳۸۱: ۶۴). بدین منظور، روش چیدمان فضایی به واسطه ابزار تحلیلی که در اختیار دارد می تواند به مدلسازی فرم شهر بر اساس روابط بین فضاها پردازد. روش چیدمان فضایی به خوبی در نظریه فرم شهر به عنوان تنوعی قابل دسترسی بحث شده است. این نظریه فرم شهر را به وسیله دو عامل دسترسی و تنوع در قالب مفاهیم نحو فضایی مورد تحلیل قرار می دهد و بر اساس آن به بررسی سطح سرمایه مکانی در شهر می پردازد (Marcus, ۲۰۱۰). عوامل یاد شده یعنی دسترسی و تنوع را در ارتباط با مفاهیم نحو فضایی به صورت زیر می توان بیان کرد:

Bill Hillier ۱۶
Space Syntax ۱۷

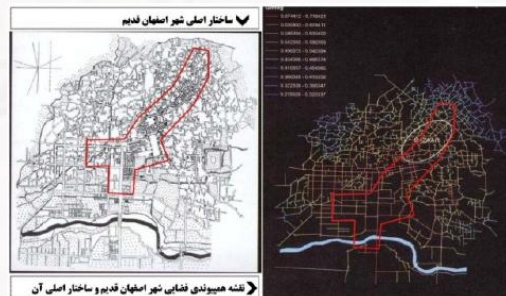

۳-۳-۱- دسترسی فضایی: دسترسی در این اینجا به معنای قابلیت دستیابی به فضاهای عمومی در سطح شهر می باشد. تحلیل دسترسی در فرم شهر را می توان در ارتباط با یکی از پایه ای ترین مفاهیم مرتبط با چیدمان فضایی یعنی، خطوط محوری^{۱۸} بیان کرد. این خطوط نمودار ساده شده ای از خیابان ها و فضاهای باز شهری و پایه و اساس تحلیل ترتیب فضایی می باشند. خط محوری طولانی ترین خط «دسترسی و دید» در یک محیط شهری است که در عبارت کانال حرکتی توجیه بهتری پیدا می کند (Figueiredo & Amorm, ۲۰۰۵). تحلیل خطوط محوری را می توان در رابطه با همپیوندی فضایی دانست. در همپیوندی فضایی ارزش هر خط محوری (فضا) به میانگین تعداد خطوط (یا فضاهای) واسطی است که بتوان از آن به تمام فضاهای شهر رسید، یا به عبارتی، میانگین تعداد تعبیر جهاتی است که بتوان از آن فضا به تمام فضاهای شهر رسید (Hillier & Vaughan, ۲۰۰۲). به این ترتیب می توان گفت به منظور بررسی میزان دسترسی به فضاها در شهر استفاده از نقشه محوری و همپیوندی فضایی (در مقیاس کلان^{۱۹}) می تواند تحلیلی مناسب از ساختار فرم شهر را بیان کند.

شکل ۶- ترتیب خطی فضاها منجر به فرم خطی شهر شده است ۱۴ □

شکل ۵- همپیوندی و ساختار اصلی شهر ۸ □

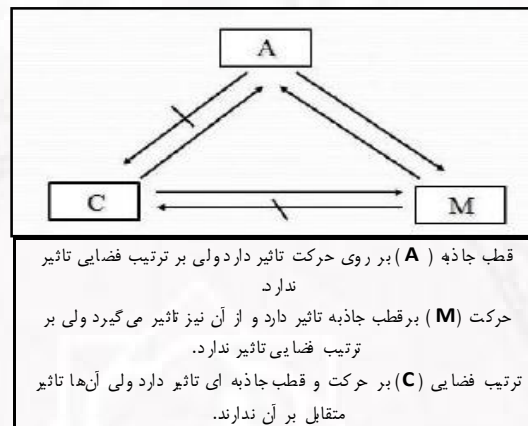
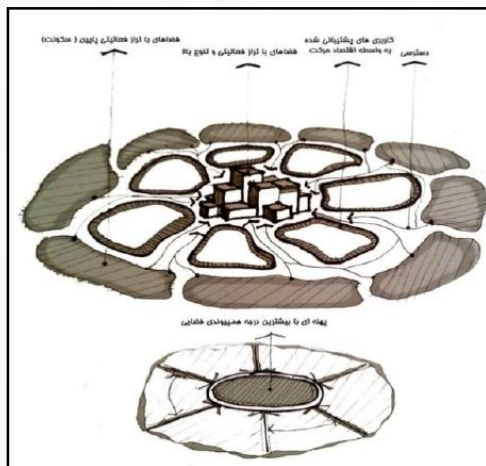
۳-۳-۲- تنوع فضایی: فرم شهر در برگیرنده فضاهایی با درجات متفاوت دسترسی و تردد فضایی می باشد و هر یک از این فضاها به جهت اهمیتی که در شهر پیدا می کنند سطح متفاوتی از همپیوندی را خواهند داشت. بحث تنوع در واقع تحت تاثیر عوامل موجود در فضای شهری شکل می گیرد. این عوامل به طور معمول تحت تاثیر حوزه های خاص با شعاع محلی^{۲۰} ($R = ۳,۵,۷$) قرار می گیرند و تصمیمات استراتژیکی که در هر یک از فضاها گرفته می شود (یا شده است) منجر به تردد و دسترسی فضایی بیشتر در نتیجه افزایش همپیوندی

۱۸ Axial
۱۹ global
۲۰ local

فضایی خواهد شد که بر وجوه دیگری از ساختار فضایی مانند اقتصاد حرکت^{۲۱} و یا تنوع اجتماعی تاثیر می گذارد. به عبارت دیگر کاربری های جاذب با تامین و تولید جریان های حرکت پیاده که کاربری های غیر جاذب برای ادامه حیات خود بدان نیاز دارند، این حوزه از کاربری ها را پشتیبانی می کنند و با توجه به تعریف، مکانی که دارای حق انتخاب و تنوع بیشتری برای شهروندان باشد، متنوع نامیده می شود.

در تحلیل چیدمان فضایی، فضاهاى شهری پرتدد، محورهایی را مشخص می کند که بیشترین همپیوندی را با شهر دارند و از قابلیت بیشتری در به جریان انداختن حرکت در سطح کل شهر برخوردارند روشن است که این فضاها به صورت خود به خودی از بیشترین توان برای جذب فعالیت های پر مخاطب در سطح شهر برخوردار هستند و بر این اساس، شبکه شهری عامل اصلی است که نحوه توزیع کاربری زمین در شهر را شکل می دهد و فضاهاى با تراز فعالیتى حداکثر و حداقل را در سطح شهر مشخص می سازد. فضاهاى با تراز فعالیتى حداکثر فضاهایی هستند که کاربریهای پرمخاطب را جذب می کنند و می توانند بستر توسعه مراکز اصلی و فرعی شهر باشند. (فرزهاد ۱۳۸۸)

شکل ۷- رابطه میان جاذبه، ترتیبات فضایی و حرکت [۷]

شکل ۸- دیاگرام تحلیلی دسترسی، اقتصاد حرکت، تراز فعالیتى در شهر

تحلیل فرم شهر بر پایه روش چیدمان فضایی با استناد به عوامل یاد شده (دسترسی و تنوع) می تواند منجر به درک سطوح مختلفی از سرمایه مکانی در فرم شهر شود. هر سطح از سرمایه شکل گرفته در شهر می تواند منجر به ایجاد ارزش ها و رخدادهای متفاوتی در رابطه با فرایندها و فعالیت های اجتماعی، فرهنگی، دینی و آیینی و اقتصادی شود. به عبارتی بسته به درجه وجود حیات مننی در شهر و فضاهاى شهری ارزش و رخدادهای امکان بروز خواهند یافت و منتج به شکل گیری نوعی از سرمایه در شهر، به نام سرمایه مکانی خواهند شد.

^{۲۱} economic movement

۳-۳- بررسی سطوح مختلف سرمایه مکانی در شهر

بر این اساس می‌توان گفت که نقشه همپیوندی فضایی در مقیاس شهر (کلان) و چیدمان فضایی در مقیاس محلی، به منظور بررسی دسترسی و تنوع، تکنیک‌های قدرتمندی برای تحلیل فرم شهر به منظور شناخت سطح حیات شهری می‌باشند. در بخش‌هایی که از سطح همپیوندی بالاتری برخوردار می‌باشند می‌توان امکان رشد سرمایه‌های اقتصادی و تجاری را داشت از طرفی به واسطه سطح تردد بالاتر پیاده در این فضاها امکان بروز تعاملات و رفتارهای اجتماعی نیز بالاتر خواهد رفت بنابراین می‌توان به ایجاد ابعاد دیگری از سرمایه مکانی مانند سرمایه اجتماعی و یا نمادین بسته به شرایط محیطی و مولفه‌های مکانی کمک کند.

سرمایه مکانی‌ای که با استفاده از همپیوندی فضایی و ترتیبات فضایی اندازه‌گیری می‌شود. فرایندی را ایجاد می‌کند که طی آن موجب درک بهتر و مفیدتر حیات اجتماعی شهر در تحلیل‌های شهری و طراحی شهری می‌شود. به این ترتیب باید در نظر داشته باشیم که معیارهای چیدمان فضایی برای اندازه‌گیری سرمایه مکانی هرچه بزرگ‌تر باشند، سرمایه مکانی نیز بیشتر می‌شود، اما این به معنی برتری فضایی نمی‌باشد زیرا در فرایند طراحی شهری استفاده از روش‌های تحلیلی مانند چیدمان فضایی به بررسی و قضاوت در مورد راه‌حل‌های طراحی می‌پردازد. به عبارت دیگر روش‌های تحلیلی می‌توان به عنوان حامی طراحی^{۳۳} استفاده کرد و نه تصمیم‌گیرنده طراحی^{۳۳}. شناخت سرمایه مکانی شکل گرفته در فرم شهر امکان دسته‌بندی آن را در چهار گروه فراهم می‌شود (Marcus, 2010). در این دسته‌بندی به واسطه این که عامل دسترسی مهم‌ترین عنصر، خصوصیت و اسلسی‌ترین عملکرد شکل شهر می‌باشد و با توجه به این که دسترسی به فضاهای شهری بست که افراد، فعالیت‌ها، کالا و منابع و اماکن قابل دستیابی می‌شوند می‌توان آن را شرط اصلی و لازم شکل‌گیری حیات اجتماعی در فرم شهر دانست. در درجه دوم عامل تنوع را با توجه به درجه حمایت و تقویت آن توسط عامل دسترسی می‌توان بیان کرد. یعنی تنوع و اهمیت فعالیت هر محل از طریق تعداد افرادی که تحت تاثیر آن محل قرار گرفته و به آن دسترسی دارند تعیین می‌شود و این خود موجب تراکم نسبی فعالیت‌ها و بالا رفتن تراز آن می‌شود. به این ترتیب عامل تنوع را می‌توان شرط کافی جهت شکل‌گیری حیات اجتماعی دانست. در این تقسیم‌بندی هیچ‌یک از گروه‌ها ارزش و ارجحیتی نسبت به بقیه ندارد و این تفاوت‌ها صرفاً بر اساس زندگی شهری و نهادهای فعال در این فضاها می‌باشند. به طور کلی می‌توان گفت که متغیرهای تحلیل فرم شهر در روش چیدمان فضایی، این امکان را می‌دهند که حیات اجتماعی شهر در قالب اجتماعی-فضایی بررسی و تحلیل شود. بدیهی است در تقسیم‌بندی صورت گرفته قالب فضاهای عمومی موجود در هر حوزه شهری به طور نسبی سطوح مشابهی از سرمایه مکانی را خواهند داشت.

Design support^{۲۲}
Design director^{۲۳}

جدول ۱- دسته بندی حوزه های شهری بر اساس سطح سرمایه مکانی

حوزه شهری	سرمایه مکانی	دسترسی	تنوع	نمونه فضای تطبیقی
شهرگرایی کامل (Super urban)	زیاد	بالا	بالا	میدان تایمز، منهتن
شبه شهرگرایی (Pseudo urban)	متوسط	بالا	پایین	منطقه پیچ تری، آتلانتا
حومه شهری (sub urban)	کم	پایین	بالا	حومه شهر آتلانتا
غیر شهری (anti urban)	بسیار کم	پایین	پایین	مرکز ای بی ام، نیویورک

شکل ۱۰- مرکز پیچ تری، آتلانتا

شکل ۹- میدان تایمز، منهتن

شکل ۱۲- حومه شهر آتلانتا

شکل ۱۱- مرکز ای بی ام نیویورک

دسته بندی فوق این امکان را به ما می دهد که ارزشهای ساختاری فرم شهر را شناسایی کرده و در جهت انجام پروژه های طراحی شهری محرک (تسهیل گر توسعه) و بالا بردن تراز فعلیتی از آنها استفاده کنیم. به واقع با درک سطح سرمایه مکانی شکل گرفته در فرم شهر امکان اولویت بندی و پیش بینی چگونگی انجام پروژه های جدید بر اساس ارزشهای موجود به عنوان وسیله پیشبرد و توسعه اهداف، به وجود خواهد آمد.

۴- روش شناسی

یکی از اصولی که باید در نحوه بررسی و شناخت داده ها و اطلاعات مورد استفاده رعایت شود روش شناسی یا متدولوژی است. روش شناسی در مفهوم مطلق خود به روش هایی گفته می شود که برای رسیدن به شناخت علمی از آن ها استفاده می شود. بدین منظور در این پژوهش، از روش های زیر به منظور بررسی و ارزیابی سطح سرمایه مکانی در فرم شهر استفاده شده است.

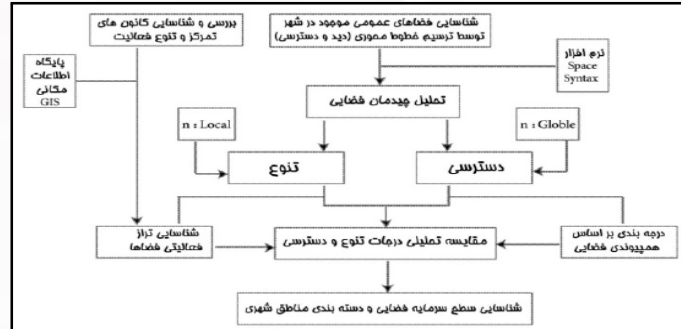
۴-۱- تهیه نقشه همپوشانی فضایی شهر توسط تکنیک چیدمان فضایی^{۲۴}: این تکنیک، یکی از تکنیک های مفید شهرسازی برای درک پیچیدگی و رابطه فضایی و عملکردی شهر می باشد. به منظور بررسی و سنجش صحیح روابط میان عناصر کالبدی فضایی، فعالیت ها و فرآیندهای اجتماعی می توان از این تکنیک استفاده کرد. به عبارتی تکنیک فوق بر اساس روابط فضایی و الگوهای رفتاری (تردد در فضاها) موجود در شهر و بر اساس میزان همپوشندی^{۲۵} خطوط به به تحلیل ساختار شهر می پردازد (عباس زلگان، ۱۳۸۱)

۴-۲- ایجاد پایگاه داده های مکانی و توصیفی توسط سیستم اطلاعات جغرافیایی^{۲۶}: بر اساس تعریف بنیاد ملی علوم یک سیستم مدیریت پایگاه اطلاعات برای وارد کردن، ذخیره، بازیافت، تحلیل و نمایش اطلاعات مکانی می باشد. داده و اطلاعات مورد نیاز به منظور تحلیل و استنتاج اهداف در پایگاه داده^{۲۷} نگهداری می شود. تجزیه و تحلیل داده ها در پایگاه اطلاعات مکانی به روش های مختلفی قابل انجام است که می تواند به روند تصمیم گیری و تصمیم سازی^{۲۸} کمک کرده و از آن پشتیبانی کند. به منظور بررسی فضاها، فعالیت ها و عملکردهای شهری ایجاد پایگاه داده های مکانی و توصیفی که کلیه جوانب را پوشش دهد گامی مهم و اساسی است. بر این جهت ایجاد پایگاه داده (مکانی و توصیفی) از شهر ضرورت پیدا می کند.

بر این اساس می توان چارچوب متدولوژی پژوهش^{۲۹} را بر اساس تئوری تنوع قابل دستیابی فرم شهر با استفاده از تکنیک چیدمان فضایی به منظور تحلیل سطح سرمایه مکانی در شهر به صورت زیر پیشنهاد داد.

Space Syntax	۲۴
Integration	۲۵
GIS	۲۶
Geodatabase	۲۷
Decision Taking and Decision Making	۲۸
Research Method	۲۹

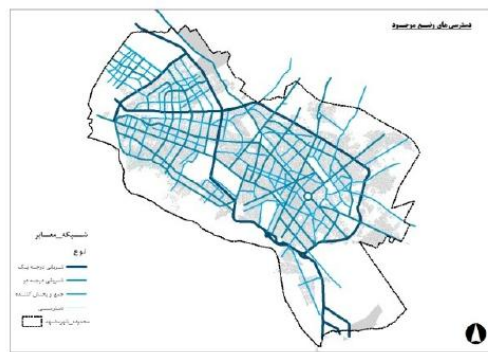

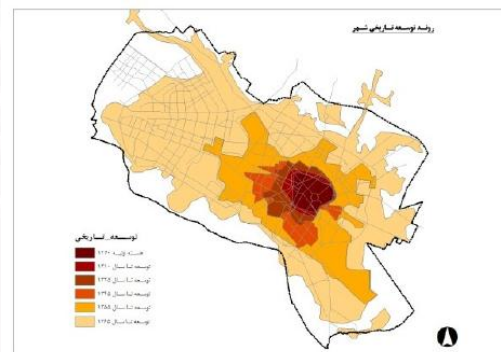
شکل ۱۳ - چارچوب متدولوژی پیشنهادی پژوهش

۵- سطح سرمایه فضایی در شهر مشهد

شهر مشهد مرکز مجموعه شهری مشهد و یک کلان شهر در سطح ملی و فرا ملی است که دارای جمعیت تقریبی ۲۴۰۰ هزار نفر و مساحت ۳۰ هزار هکتار است. این شهر تحت تاثیر نقش زیارت و گردشگری بخش اعظمی از فعالیتهای اجتماعی و اقتصادی خود را صورت داده است. در این بین فضاهای عمومی بستر اصلی شکل گیری این فعالیتها می باشند بنابراین شناخت فضاهای عمومی و فعالیت های شکل گرفته در این فضاها و تاثیراتی که این دو بر یکدیگر می گذارند امکان بررسی انواع حیات اجتماعی شکل گرفته در آن و سطوح سرمایه فضایی را امکان پذیر خواهد کرد؛ لذا آنچه در ادامه به آن پرداخته خواهد شد درجه بندی حوزه های شهری بر حسب سطح سرمایه فضایی بر اساس متدولوژی پیشنهادی پژوهش می باشد.

شکل ۱۵- دسترسی های موجود

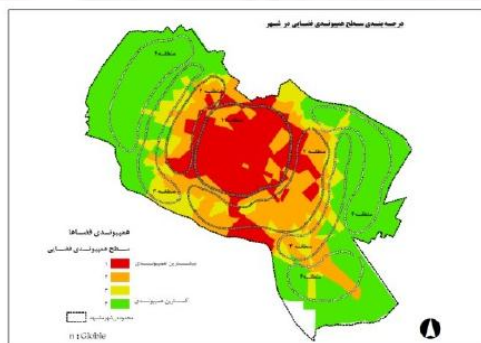

شکل ۱۴- روند توسعه تاریخی شهر

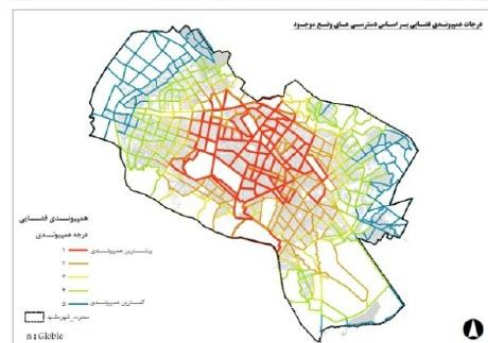

۴-۵- بررسی دسترسی فضایی در شهر مشهد

همانطور که گفته شد دسترسی محل اتصال و ارتباط فضاها و فعالیت‌های شهری به یکدیگر است با استفاده از دسترسی‌های فیزیکی وضع موجود شهر مشهد می‌توان نقشه همپیوندی فضایی را مشخص می‌شود. همانطور که از نقشه همپیوندی فضایی مشخص است دسترسی‌های میانی شهر (توسعه اولیه شهر) دارای بیشترین همپیوندی در ساختار فضایی می‌باشند. (بیشترین تردد و حضور) تقویت این بخش توسط معابر شریانی اصلی شهر و ارتباط متنوع آن با دسترسی‌های دیگر به این موضوع کمک کرده است. این بخش از شهر از بیشترین فضاها و واسط جهت رسیدن به فضاها و اصلی شهر استفاده کرده است و در برگیرنده مهم‌ترین امکانات اقتصادی، خدماتی و مراکز مذهبی - فرهنگی می‌باشد. همچنین با تحلیل نقشه همپیوندی فضایی شهر مشخص می‌شود که درجه همپیوندی فضایی در بخش‌های میانی غربی، جنوبی و شرقی از سطح پایین‌تری برخوردار می‌باشند. این فضاها اغلب در توسعه دوم مرحله توسعه ساختار شهر قرار گرفته اند و اقتصاد حرکت تاثیر قابل ملاحظه‌ای بر فرایند رشد فضایی این بخش‌ها داشته است. حوزه بعدی (حوزه ۳) که درجه کمتری از همپیوندی فضایی را به خود اختصاص داده اند کمترین سطح از اتصالات فضایی را جهت رسیدن به تمام فضاها و عمومی شهر را دارا می‌باشند. این حوزه عمدتاً ماهیتی مسکونی و خوابگاهی داشته و فضاها و مبداء جهت رسیدن به قطب‌های جاذبه (حوزه ۱) شکل می‌دهد که رسیدن به آن توسط فضاها و واسط (حوزه ۲) انجام پذیر است. همپیوندی بالای حوزه ۱، میزان دسترسی و تردد را در این بخش افزایش داده است که این به معنی افزایش دسترسی به فضاها و عمومی می‌باشد و با توجه به این که فضاها و عمومی بستر اصلی شکل‌گیری سرمایه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و نمادین در ساختار شهر می‌باشند و با فرض رعایت اصول طراحی فضای شهری (در فرم، عملکرد و معنا) می‌توان این بخش را بستری مناسب جهت تولید سرمایه مکانی در شهر دانست. این کیفیت فضایی در مناطق دیگر به مرور کاسته می‌شود و به تبع پتانسیل تولید سرمایه مکانی در آن کمتر خواهد گشت.

شکل ۱۷ - حوزه بندی شهر بر اساس همپیوندی فضایی

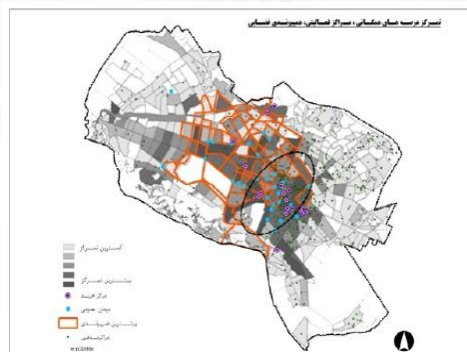
شکل ۱۶ - همپیوندی فضایی شهر

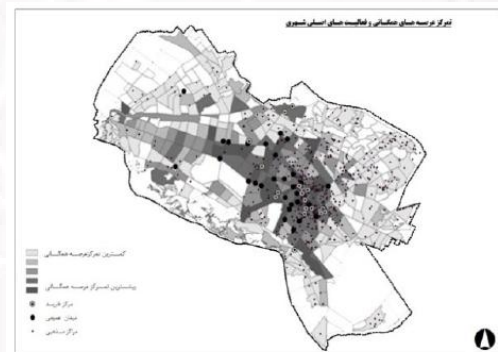
۴-۵ - بررسی طرح فضایی

بر اساس آنچه گفته شد کاربری‌ها و عرصه‌های جاذب در به جریان انداختن حرکت پیلده، از بخش‌های دیگر حوزه خدمات (کاربری‌های غیر جاذب) حمایت می‌کنند و با افزایش حق انتخاب، تنوع را افزایش می‌دهند. تمرکز فعالیت‌های اصلی جاذب جمعیت (مراکز خرید و مراکز مذهبی) شهر را می‌توان در حوزه مرکزی شهر مشاهده که ارتباط مستقیمی با میدان عمومی و تمرکز عرصه‌های همگانی در این بخش برقرار کرده‌اند. با مقایسه عوامل یاد شده با نقشه همپوندی فضایی شهر پراکنش آن‌ها را در منطقه‌ای با همپوندی بالا می‌توان مشاهده نمود. حضور عملکردها و فعالیت‌های جاذب (در درجه اول مجموعه حرم مطهر) را می‌توان به عنوان قطب‌های اصلی جاذبه دانست که بر اساس ترتیبات فضایی ایجاد شده در این رابطه بر این سطح از همپوندی تاثیر گذاشته است و محدوده‌های دیگر را تحت تاثیر قرار داده است (تاثیر اقتصاد حرکت). در واقع این منطقه از شهر مشکل کنونی میان طراحان و سازندگان بر سر دو مفهوم «اختصاصی شدن» و «اقتصادی بودن» را با توجه به پتانسیل‌های موجود در رابطه با عرصه‌های عمومی با آمیزش این دو مفهوم در عرصه عمل و یافتن تبلور کالبدی، حل کرده و با تنوع و تراز فعالیت‌ها بالا منجر به تراکم فضایی و اطلاعاتی در فرم آن منطقه شده است که در نتیجه می‌توان از آن انتظار افزایش سطح سرمایه مکانی را داشت.

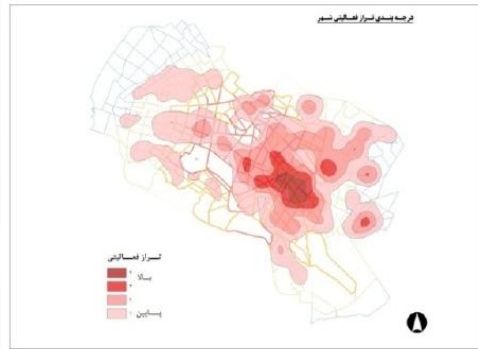
با فاصله گرفتن از حوزه مرکزی شهر، از میزان تنوع، به دلیل کاهش سطح عرصه‌های عمومی، قطب‌های جاذب، اختصاصی‌تر شدن فعالیت‌ها و کاهش دسترسی فضایی (همپوندی)، کاسته شده و تراز فعالیت‌ها پایین می‌آید. بر اساس آنچه در مورد تنوع و ترازهای فعالیت‌ها در رابطه با همپوندی فضایی گفته شد، می‌توان چهار حوزه شهری را به صورت نقشه () نمایش داد. دسته بندی فوق صرفاً بر اساس تنوع و ترازهای فعالیت‌ها موجود صورت گرفته است.

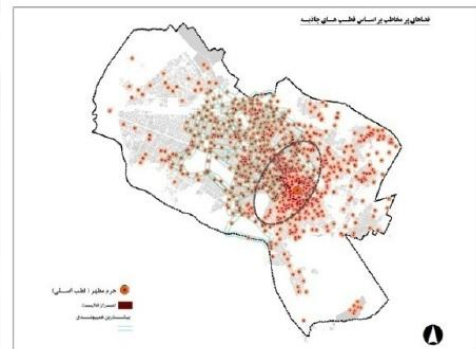
شکل ۱۹ - تحلیل عرصه‌های همگانی و فعالیت‌ها و همپوندی فضایی

شکل ۱۸ - تمرکز عرصه‌های همگانی و فعالیت‌های اصلی شهر

شکل ۲۱- درجه بندی تراز های فعالیتی

شکل ۲۰- فضاهای پرمخاطب و قطب های جاذبه

۶- جمع بندی و نتیجه گیری

با استناد به آنچه در مورد دسترسی و تنوع فضایی فرم شهر گفته شد و تقسیم بندی های صورت گرفته در شهر بر اساس این دو عامل، می توان بر پایه موارد به تقسیم سطوح سرمایه مکانی شکل گرفته در فرم شهر پرداخت :

حوزه ۱ : در این حوزه سطح همپیوندی فضایی شهر از بیشترین میزان برخوردار می باشد و دسترسی به منابع فیزیکی و حتی اطلاعاتی به خوبی توسط شبکه ها و معابر موجود تقویت و پشتیبانی می شود. قرارگیری بیشترین قطب های اصلی جاذب و تمرکز فضاهای همگانی و افزایش تنوع و تراز فعالیتی در این حوزه منجر افزایش حضور پذیری و قدرت انتخاب برای شهروندان شده است که بر این اساس می توان انتظار تولید انواع سرمایه در ابعاد مختلف فضای شهری و در نتیجه افزایش سرمایه مکانی را داشت.

حوزه ۲ : این حوزه دو ویژگی عمده شکل گرفته است : ۱- تاثیر پذیری از ترتیبات فضایی جهت رسیدن به قطب اصلی جاذبه (اقتصاد حرکت) ۲- کاهش عرصه های همگانی و اختصاصی تر شدن فضاها (کاهش تنوع). از میان دو ویژگی مطرح شده، ویژگی اول تحت تاثیر همپیوندی فضایی از اهمیت بالاتری برخوردار می باشد زیرا دسترسی های واصل به این حوزه مقصدی غیر از آن داشته و جهت رسیدن به قطب های جاذب اصلی از آن ها استفاده می شود. به این ترتیب می توان دسترسی های موجود در این حوزه را فضاهایی واسط فرض کرد که از درجه همپیوندی کمتری (به صورت نسبی) برخوردار می باشند ولی به خوبی فرایند دستیابی (دسترسی) به فضاهای جاذب و حتی غیر جاذب را پشتیبانی می کنند.

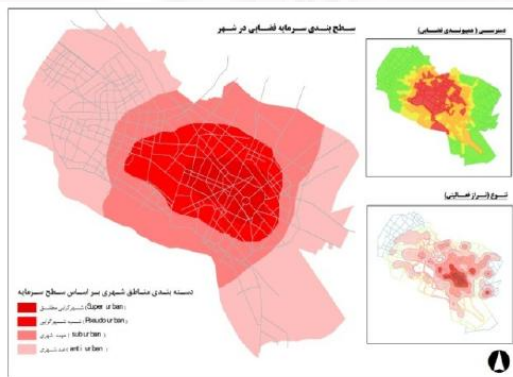

حوزه ۳ و ۴: براساس اصل همپیوندی فضایی در تئوری چیدمان فضایی فضاهای شهری پرتدد و با همپیوندی بالا در شهر، توان برای جذب فعالیت‌های پر مخاطب در سطح شهر برخوردار هستند. در صورت عدم دسترسی به این فضاها به دلیل کمبود فضاهای واسط و دسترسی‌های واصل (همپیوندی پایین)، علی‌رغم تنوع بالا و کاهش فضاهای خصوصی نمی‌توان انتظار تردد و حضور گسترده شهروندان را در آن انتظار داشت. در واقع حوزه های فوق اغلب شامل فضاهای مبدا یا آغازین در چیدمان فضایی فرم شهر می‌باشند که به دلیل حضور گروه های خاص و مشخصی از مردم در آن، تنها چند نوع سرمایه امکان بروز و رشد پیدا می‌کنند که در این صورت نمی‌توان انتظار تولید حداکثری سرمایه مکانی را در این حوزه ها داشت و سرمایه مکانی به شکلی محدود و مشخص شکل می‌گیرد.

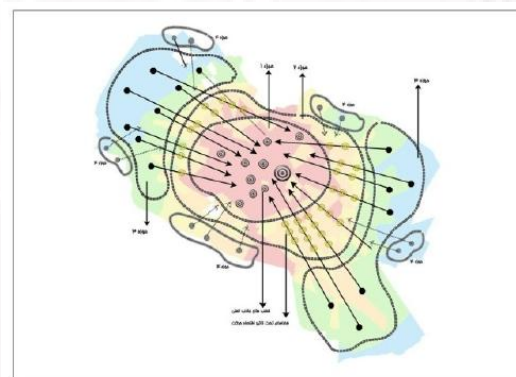
بر اساس تقسیم بندی صورت گرفته در بالا و آنچه در مورد سطح سرمایه مکانی در مناطق شهری گفته شد می‌توان تقسیم بندی زیر را در قالب جدول ۲ برای این شهر در نظر گرفت.

جدول ۲ - دسته بندی حوزه های شهری بر اساس سطح سرمایه مکانی در شهر مشهد

حوزه	سرمایه مکانی	دسترسی	تنوع	نمونه فضای تطبیقی
شهرگرایی کامل (Super urban)	زیاد	بالا	بالا	مجموعه حرم مطهر، پیاده راه جنت، بازار رضا، میدان شریعتی
شبه شهرگرایی (Pseudo urban)	متوسط	بالا	پایین	خیابان خیام، خیابان ملک آباد، میدان آزادی
حومه شهری (sub urban)	کم	پایین	بالا	میدان مادر، خیابان اندیشه
غیر شهری (anti urban)	بسیار کم	پایین	پایین	زندان و کیل آباد، بهشت رضا

شکل ۲۳ - دسته بندی حوزه های شهری بر اساس میزان سرمایه فضایی

شکل ۲۲ - تحلیل حوزه های شهری بر اساس دسترسی و تنوع فعالیتی

فضاهای مختلف در شهر دارای ارزشهای متفاوتی به لحاظ اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نمادین می باشند که با تاثیر پذیری از فرایند طراحی شهری در ساختار شهر منجر به تولید درجات متفاوتی از سرمایه فضایی در آن می شود. در این بین شناخت و تحلیل عوامل و مولفه های تاثیر گذار بر تولید سرمایه فضایی می تواند ارزش های کاربردی برتری فضایی را به صورت چندگانه در زمینه های اجتماعی، محیطی و فرهنگی مشخص کند. تمام نیازهای شکل گرفته در حیات اجتماعی شهر نیل به برتری فضایی داشته و این دقیقا همان چیزی است که شهر باید به آن پاسخ دهد زیرا شهروندان نیاز به توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دارند.

۶- منابع :

۱. بحرینی، سیدحسین، ۱۳۸۲، فرایند طراحی شهری، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۲. بنتلی، ای بن و همکاران، ۱۳۸۲، محیط‌های پاسخده، ترجمه مصطفی بهزادفر، تهران، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
۳. پاکزاد، جهان‌شاه، ۱۳۸۵، مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری، تهران، انتشارات شهیدی.
۴. طبیبیان، منوچهر، ۱۳۷۹، شهر و فضاهای شهری، معماری و فرهنگ، شماره ۶ پاییز : ۳۴-۳۰.
۵. لینیچ، کوین، ۱۳۸۱، تئوری شکل خوب شهر، ترجمه سیدحسین بحرینی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۶. عباس زادگان، مصطفی، استراتژی پژوهش در طراحی شهری، فصلنامه آبادی، ۱۳۸۶
۷. عباس زادگان، مصطفی، روش چیدمان فضا در طراحی شهری؛ با نگاهی به شهر یزد، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۹، بهار ۱۳۸۱.
۸. عباس زادگان، مصطفی، بررسی نقش فضایی بازار در ساختار شهرهای ایرانی، فصلنامه آبادی، شماره ۶۴ پاییز ۱۳۸۸.
۹. لطفی، سهند (۱۳۸۴) مقدمه ای بر تحلیل ساختار دستوری کالبد شهر، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۲، تابستان ۱۳۸۴
۱۰. حبیب، فح (۱۳۸۵) کندوکاوی در معنای شکل شهر، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۵، تابستان ۱۳۸۵
۱۱. مدنی پور علی، طراحی فضای شهری نگرشی بفرآیندی اجتماعی و مکانی، فرهاد مرتضایی، انتشارات پردازش و برنامه ریزی شهری، تهران، ۱۳۸۷.
۱۲. پور جعفر، محمد رضا (۱۳۸۸) طراحی شهری و سرمایه اجتماعی در فضاهای شهری تهران، انتشارات طحان
۱۳. Lynch, K. (۲۰۰۱), *the City Sense and City Design*, Cambridge, MIT Press.
۱۴. Hillier, Bill, *Space is the Machine*, Cambridge University press, Cambridge, ۱۹۹۶.(www.spacesyntax.com).
۱۵. Trancik , roger (۱۹۸۶), *Finding Lost Space: Theories of Urban Design* , Cornell University , new york
۱۶. Figueiredo, L., & Amorim, L. (۲۰۰۵) , *Continuity lines in the axial system*. *Proceedings of the ۵th International Symposium on Space Syntax, Delft*. pp ۱۴۵-۱۵۹.
۱۷. Hillier, B., & Vaughan, L. (۲۰۰۷) , *The city as one thing*. *Progress in Planning* , ۶۷(۳) , pp ۲۰۵-۲۳۰

۱۸. Bourdieu, P., “The forms of capital”, in: Richardson, J. (ed.), Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, Greenwood Press, ۱۹۸۶.
۱۹. De Soto, H., The Mystery of Capital, Basic Books, ۲۰۰۰.
۲۰. Marcus, L. ۲۰۱۰. Spatial Capital and how to measure it An outline of an analytical theory of urban form. School of Architecture, KTH, SE-۱۰۰ ۴۴ Stockholm, Sweden. KTH.
۲۱. Ekenique, M, et al, ۱۹۷۲ , a structural comparison of three generation new towns in : urban space and structure, martin C & march C, Cambridge unive . press , G.B.
۲۲. <http://www.city-data.com/businesses/۲۱۴۸۸۳۹۹۳-peachtree-center-chiro-rehab-atlanta-ga.html>
۲۳. <http://www.vjel.org/journal/VJEL۱۰۰۱۱.html>
۲۴. <http://www.westchesternylimo.com/city/Amonk/>

This document was created with Win2PDF available at <http://www.win2pdf.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.
This page will not be added after purchasing Win2PDF.